

İnsanın, İnsan Olmak Bakımından İşlevi Nedir?: Aristotelesçi Bir Bakış

Özet

Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* ve *Eudemos'a Etik* adlı eserlerinde insanın işlevine (*ergon*) ilişkin gerçekleştirdiği soruşturmayı inceleyen bu çalışmanın amacı, insan için ideal olan yaşam biçiminin aydınlatılmasında rol alan kavramlara yönelik bir analiz gerçekleştirmektir. İnsanın işlevi sorunu, kuşkusuz Aristoteles'in etiği içinden tek başına soyutlanabilecek bir konu değildir. Bu bağlamda işlev konusunun ortaya konulması amacıyla, Aristoteles'in sistemi içinde önemli yeri olan başkaca kavramlar netleştirilmeye çalışılmıştır. Metin içinde *Nikomakhos'a Etik* ve *Eudemos'a Etik* eserlerine *N.E* ve *E.E* şeklinde kısaltılarak gönderimde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler

İyi, *Telos*, *Eudaimonia*, Erdem, Teorik ve Pratik Bilgelik, İdeal Hayat.

What is the Function of Man With Regard to Being a Man? : An Aristotelian View

Abstract

The aim of this work which examines the investigation regarding the function (*ergon*) of human in Aristotle's works *The Nicomachean Ethics* and *The Eudemian Ethics* is to make an analysis about the concepts which play role in illuminating the ideal way of life for human. The function of human is certainly not a matter that can be abstracted from Aristotle's ethics alone. In this context, to present the issue of function, it is intended to clarify the other main concepts in Aristotle's system. In this text, the works *The Nicomachean Ethics* and *The Eudemian Ethics* are referred as the abbreviations *N.E* and *E.E*.

Key Words

Good, *Telos*, *Eudaimonia*, Virtue, Theoretical and Practical Wisdom, Ideal Life.

* Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

Giriş

İşlev kavramını (function) mekanik çağrışımı nedeniyle ilk bakışta insan varlığıyla ilişkilendirmek özellikle de etik söz konusu olduğunda zor görünmektedir. Bir sistemin içerisindeki parçaların, bütünselliğe yaptıkları katkıda sahip oldukları görevlere gönderimde bulunan bu terim, her parçanın kendine özgü olan işini tanımlamaktadır.

Biyolojik kökeni bulunan işlev terimi, bir seçim süreci aracılığıyla gelişen bir sistemde, bir nesnenin neden ortaya çıktığı sorusuna verilen cevabı içermektedir. Dolayısıyla işlev, bu nesnenin, bir nedensellik zinciri ile bir amaca veya başarıya ulaşma sürecine gönderimde bulunur (Dusenbery, 1992: 7-8). İşlev biyolojide, bir popülasyonda bir tür özelliğın niçin var olduğunu veya devam ettiğini açıklamak için kullanılan terimdir. Bu bağlamda işlev, tasarım (design) kavramıyla da ilişkilidir. Söz gelimi, “*T*, ancak ve ancak *X*, *T*’nin biyolojik işlevi ise, doğal olarak *X* için tasarlanmıştır.” Başka bir deyişle, *T*’nin, *X*’i yerine getirmek için doğal olarak tasarlandığını söylemek, *X*’in, *T*’nin biyolojik işlevi olduğunu söylemektir (Allen, 2003).

Ergonun, işlev olarak dilimize çevrilmesi ve işlev teriminin de belirli bir kullanım amacıyla tasarlanmış olma düşüncesini beraberinde getirmesi, ilk bakışta insanın bir alet gibi düşünülmesine yol açmaktadır. Söz konusu insan dışındaki canlılar dünyası ya da insan elinden çıkma makineler olduğunda rahatlıkla kullanılan işlev teriminin, insan varlığının kendisi merkeze alındığında aynı rahatlıkla kullanılamayışının nedeni kuşkusuz, insanın belirli bir iş yapmak üzere tasarlanmış bir alet olmaması veya salt güdü ve nedensellik yasalarına belirlenmemesidir. Yine de biyolojiyle yakından ilgilenen Aristoteles, insan yaşamının amacını ortaya koyarken, işlev (*ergon*) terimini kullanmaya gereksinim duymuş ve bu terimi pek çok farklı kavramla ilişkilendirmiştir.

Belirli bir amaca yönelik olarak kullanılmak için tasarlanmış bir alet, bir nesnedir. Ancak insanın böyle bir nesne olduğunu düşünmek Aristoteles’in *ergonu* söz konusu olduğunda mümkün değildir. Gözün işlevinin görmek olduğunu söylemek, insanların gözü görmek için kullandıklarını söylemenin başka bir yoludur. Ancak görme yeteneği, bir kimse gözlerini kapatarak sokakta yürüyor olsa dahi, hâlâ gözün işlevi olarak kalacaktır. Bu durumda, işlevin basitçe kullanım olarak anlaşılması, bir işleve sahip olmanın, tasarlanmış olmak şeklinde düşünülmesi ya da sadece bir araç olarak faydalı olan bir şeye işlevsel gözüyle bakılması, Aristoteles’in *ergon* kavramıyla anlatmak istediklerini yanlış yorumlamak olacaktır. Aristoteles için bir şeyin işlevi, o şeyin doğasının açıkça görülebileceği, sadece onun yapabildiği ayrıcalıklı aktivitesidir (Clark 1972: 271-2). Aristoteles *Metafizik*’te bir başkasının amacı için değil, kendi amacı için var olan insanı özgür olarak nitelendirir, o halde özgür olma olanağına sahip olan bir insanın bir alet olduğunu düşünmek mümkün değildir (*Metafizik* 1982b 25).

Aristoteles’i, insanın da tıpkı bir flütçü, ayakkabıcı veya marangozda olduğu gibi bir işlevi olduğu düşüncesine ulaştıran şeyin ne olduğunu kavramak için, onun insan doğası, iyi, *telos*, *eudaimonia*, erdem, teorik ve pratik bilgelik ile ideal hayat gibi kavramlarla ne anlatmak istediği netleştirilmelidir.

I. Etik Bir Belirlenim Olarak İnsanın İşlevi: *İnsan Doğası*

Aristoteles, etik görüşünü ortaya koyarken neden insanın işlevini belirleme ihtiyacı duymuştur? İnsanın işlevinin ne olduğunun kavranması, insanın mutluluğunun ne olduğu sorusuyla bağlantılıdır. İnsanın işlevi, onu diğer şeylerden ayıran özelliği, diğer bir deyişle başka hiçbir şeye değil fakat insana özgü olan doğası ya da potansiyelidir. Bu bağlamda insanın işlevinin belirlenmesi, onun özünün ortaya konulmasıdır. İnsanın özünün ne olduğu belirlendiğinde, insan için iyi bir yaşamın ne olduğu da belirlenebilecektir.

Her varlığın doğası gereği yöneldiği kendine özgü, mükemmel bir hal vardır. Bu anlamda doğa, belirlenmiş bir şey değil, bir tamamlanma süreci, olanak halinde olan şeyi (doğayı) gerçekleştirme süreci, bu süreç sonunda o şeyin kendine özgü işlevini yerine getirmesi ve amacına kavuşması sürecidir (Özcan 2006: 99).

Etik bir yaşam sorunsalı hiç şüphesiz, iyi bir yaşamın ne olduğu sorusuyla ilişkilidir. Bu noktada iyi bir yaşamın ne olduğu sorusunu, insanın özünün, başka bir deyişle işlevinin ne olduğu sorusuna bağlayan Aristoteles için, insanın ne olduğu bilindiğinde, onun nasıl eylemesi gerektiği sorusuna da yanıt verilebilecek, böylelikle etik bir teori oluşturulabilecektir. Bu nedenle, insan için en iyi olan yaşamın ne olduğu belirlenmeden önce insanın ne olduğunun tanımlanması gerekir (Erkızan 2010: 88).

İnsanın doğasının, diğer bir ifadeyle işlevinin belirlenmesi, onda kendisinden başka hiçbir varlığın gerçekleştiremeyeceği potansiyelin ne olduğunun araştırılması anlamına gelir. Bu potansiyelin aktif hale gelmesi ile insan, kendisi için en iyi olan yaşama ulaşabilecektir. Etik, Aristoteles için bu potansiyelin ne olduğunun ve nasıl gerçekleştirileceğinin araştırılmasıdır. Bu araştırma ile insan için en yüksek mutluluğun ne tür bir yaşamsal etkinlikte mümkün olduğu ortaya konulabilecektir. Bu nedenle Aristoteles, etik bir soruşturmanın temelini insanın işlevinin ne olduğu tartışmasını yerleştirmiş ve *Nikomakhos'a Etik*'in büyük bir kısmını bu sorunun yanıtlanmasına adanmıştır. Ona göre insanın mutluluğunu açık bir şekilde kavrayabilmek için önce işlevinin ne olduğu ortaya konulmalıdır.

Marangozun, ayakkabıcının belli işleri ve yaptıkları vardır da, insanın bir işi yok mudur? Yani doğal olarak işsiz mi? Yoksa gözün, elin, ayağın ve genellikle parçaların her birinin bir işi olduğu görüldüğü gibi, insanın da bunların ötesinde bir işinin olduğu ileri sürülebilir mi? Bu acaba ne olabilir? Yaşamak bitkilerle ortak görünüyor, biz ise insana özgü olanı arıyoruz. Öyleyse beslenme ve büyümeyle ilgili yaşamı da bir yana bırakmalı. Bunun arkasından duylara sahip yaşam geliyor, ama bu da at, öküz ve bütün hayvanlarla ortak görünüyor. O halde geriye akıl sahibi olanın bir tür eylem yaşamı kalıyor (*N.E.* 1097b 29-1098a 5).

Görüldüğü gibi Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*'in hemen başında iyi bir yaşam sorununu, düşünün bir varlık olarak insan kavrayışına bağlamakta ve insanın doğasını düşünme etkinliğine eşitlemektedir. O halde giriş bölümünde biyolojiden ödünç alınan denklemdeki sembollerin yerine insan ve düşünme kavramları konulduğunda Aristoteles'te işlev teriminin anlamı daha da netlik kazanacaktır. "*İnsan*; ancak ve ancak

düşünme, insanın bir işleviyse, doğal olarak *düşünme* için tasarlanmıştır, başka bir deyişle insanın, *düşünmeyi* yerine getirmek için doğal olarak tasarlandığını söylemek, *düşünmenin*, insanın işlevi olduğunu söylemektir”. Bu nedenle işlev kavramı Aristoteles için etiğin kurulmasında oldukça önemli bir role sahiptir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliğinin akli olduğunu belirten Aristoteles, insanın akli ile neyin ya da nelerin bilgisine ulaşması gerektiği konusunu ise sonuncu kitaba kadar netleştirmemektedir. Yine de insanın işlevinin düşünme etkinliği olduğunu söylemek yeterli değildir. Belirlenmesi gereken daha önemli bir konu, bu düşünme etkinliğinin neye yönelik olduğudur.

II. İnsanın İşlevinin Arka Planında Yatan ‘İyi’ ve ‘Eudaimonia’: Telos

Nikomakhos’a Etik’in daha ilk cümlesinde *telos* ile iyi arasında önemli bir ilişki olduğu kabulü gözler önüne serilmektedir. “Her sanat ve her araştırmanın, aynı şekilde her eylem ve tercihin de bir iyiyi arzuladığı düşünülür; bu nedenle iyiyi ‘her şeyin arzuladığı şey’ diye yerinde dile getirdiler” (N.E. 1094a-3).

Her bilgi ve her tercihin arzuladığı şeyi iyi olarak tanımlayan Aristoteles, iki tür iyiden söz etmektedir. İyi, onu iyi yapan nedenlere göre iki türlü ele alınmaktadır; kendi başına iyi olanlar ve başka bir şey için iyi olanlar (N.E. 1096b 13-15). O halde Aristoteles için, Platon’da olduğu gibi tek bir iyinin varlığından söz etmek mümkün değildir. *Eudemos’a Etik*’te bunu açıkça ifade eden Aristoteles için aranan iyinin kendisi, iyi ideası ya da ortak bir iyi kavramı değildir; çünkü iyi ideası, devinimden -değişmeden bağımsızdır bu nedenle de yapılacak- edilecek bir şey değildir; ortak bir iyi kavramı ise değişebilir bir şeydir; ancak yine ilki gibi yapılacak- edilecek bir şey değildir (E.E. 1218b 7-10). Aristoteles, etik görüşüne temel olacak bir iyi kavramını, insanın hiçbir zaman elde edemeyeceği bir ideadan çok, somut ilişkilerinde, yapıp etmelerinde aramaktadır. Bu bağlamda değişik eylem ve sanatlardaki iyi ile askerlikte, tıpta ya da mimarlıktaki iyiler birbirlerinden farklı olduğu için tek bir iyi tanımına ulaşmak mümkün değildir. Yine de Aristoteles’in iyi olan her şeyin bir listesini çıkarma amacında olduğu da düşünülmemelidir; onun, etik söz konusu olduğunda araştırdığı tek bir iyi vardır.

İyi kavramını netleştirmek için Aristoteles, *telos* kavramına başvurmaktadır. Ona göre her eylemin bir amacı vardır ve amaç insan için iyi olandır (N.E. 1094b 6). Tıpkı iyi gibi, amaçtan da iki şekilde söz eden Aristoteles’e göre hiçbir zaman bir başka şey için tercih edilmeyip sadece kendisi için tercih edilen amaçlar ile bir başka şey için tercih edilen amaçlar vardır. Söz gelimi zenginlik veya flüt gibi amaçlar her zaman başka bir amaç için tercih edilirler, bu nedenle bunların kendileri amaç değillerdir. Bu noktada Aristoteles, amaç ile iyi kavramlarını ilişkilendirerek, kendisi amaç olan bir şeyin en iyi olduğunu ifade eder (N.E. 1097a 25-b1). Her bir nesnenin işi onun amacıdır... Amaç, amaç olarak en iyidir. Amaç; en iyi, en uçtaki şeydir, başka her nesnenin onun için olduğu şeydir (E.E. 1219a 7-11). O halde Aristoteles için bir şeyin amacı, onun özünü ya da formuyla ilgilidir; çünkü Aristoteles, bir şeyin ‘ne için olduğu’ başka bir deyişle amacının ne olduğu sorusunun en nihayetinde o şeyin ‘ne olduğu’ sorusuna indirgenliğini belirtmektedir (*Fizik* II.7, 198a 15).

Aristoteles, amaçtan iki şekilde söz etse de, iyi olan şeylerin bir listesini çıkarmak istemediği gibi, insan amaçlarının bir listesini çıkarmak niyetinde de değildir. Onun, insanın işlevinin ne olduğuna yönelik belirlemesini destekleyecek olan amaç, insanın nihai ve en yüksek amacı olan şeydir. “Oysa en iyi, kendisi amaç olan bir şey olarak görünüyor. Demek ki kendisi amaç olan yalnızca bir tek şey varsa, aradığımız bu olur; daha çok şey varsa bunların arasında en çok kendisi amaç olanı” (N.E. 1097a 29-32). İyi ve amaç kavramlarını birbirleriyle ilişkilendirerek en iyi olanın kendisi amaç olan bir şey olduğunu ifade eden Aristoteles böylece, amaçlar arasında bir hiyerarşi oluşturarak amaçlar konusuna da bir sınırlama getirmek ister; çünkü *Metafizik*'in α kitabında ifade ettiği gibi sonsuz bir amaçlar dizisi aslında iyi olanı ortadan kaldıracaktır. Eğer bir son nokta olmazsa başka bir deyişle bir sona ulaşamayacaksa, hiç kimse bir şey yapmayacaktır. İnsanın bir amaca ulaşmak için eylemde bulunması aynı zamanda bir sınırdır. Çünkü Aristoteles'e göre amacın kendisi bir sınırdır (*Metafizik*, α 994b 10-17).

Benzer bir ifadeyle *Nikomakhos'a Etik* ve *Fizik*'te de karşılaşılmaktadır, “yapılanlarda kendisi için istediğimiz, başka şeyleri de onun için istediğimiz bir amaç varsa ve her şeyi bir başka şey için tercih etmiyorsak (çünkü bu şekilde bu sonsuza gider, dolayısıyla arzumuz boş ve boşuna olur), bunun iyi ve en iyi olacağı açıktır” (1094a 19-23). En son nokta değil, en iyi nokta amaçtır (*Fizik* II.2, 194a 31).

O halde Aristoteles için amaçlar arasında tüm amaçların üzerinde olan tek bir amaç vardır ki bu amaç, insanın işlevini oluşturmaktadır. Bir şeyin işlevinin, onu doğası ya da özü olduğuna ilk bölümde değinilmişti. İnsanın pek çok amacı içinden yalnız birinin onun işlevi olduğunu düşünmek Aristoteles açısından tutarlıdır; çünkü bir şeyin tek bir özü olduğu kabul ediliyorsa, birden fazla işlevi ya da amacı olduğu da düşünülemez (Lear 2004: 22).

Başka bir amaca götürdüğü için değil, fakat sadece kendisi için tercih edilen tek şey, dolayısıyla da insan için nihai amaç olarak iyi olan şey, Aristoteles'e göre mutluluktur (N.E. 1097b 22). Yine de mutluluğun nerede olduğu konusunda farklı görüşler olması kaçınılmazdır. Aristoteles, mutluluğun arandığı yere göre birbirinden farklı yaşam tarzlarının olduğunu ifade etmektedir. “Herkes mutluluğu üç tür yaşamdan birine bağlıyor; siyasetçi yaşamı, felsefeci yaşamı ve haz yaşamı” (E.E. 1216a 26-28). Aristoteles bu üç yaşama ayrı ayrı yer verse de, bu yaşamların hepsinin aynı derecede mutluluğa götürdüğünü düşünmek mümkün değildir. Yine de *Nikomakhos'a Etik*'in son kitabına kadar bu ayrıma varmak zordur. Her şeye rağmen Aristoteles'in tek bir iyiyi ve tek bir amacı belirleme niyetinde oluşu, onun tek bir mutluluk türünü de diğerlerinden ayırma amacında olduğuna gönderimde bulunmaktadır. “Yapılanların amacı olarak mutluluk, kendisi amaç olan ve kendine yeter olan en yüksek iyidir” (N.E. 1097b 20-23). Başka amaçlara eşlik eden mutluluğun dışında Aristoteles'in peşinde olduğu mutluluk, kendi kendine yeter olduğu için tercih edilen en mükemmel ve kendisi amaç olan mutluluktur. İşte bu *eudaimoniadır*.

Aristoteles'te iyi yaşamak (eu-zen), iyiyi gerçekleştirmek (eu-prattein) anlamına gelen *eudaimonia* terimini (E.E. 1219b) mutluluk olarak düşünmek doğru değildir. Mutluluk kelimesi anlık bir duygu durumunu ifade ederken, *eudaimonia* terimi; bir duygu durumundan (*hexis*) çok, insanın kendi dinamis'lerini gerçekleştirdiği, yaşam

boyu etkin olduğu bir hayatı ifade eder. *Eudaimonia* özünde etkin olmak (*energeia*) demektir (Çankaya 2010: 110). Bu nedenle Aristoteles'te en yüksek mutluluk söz konusu olduğunda *eudaimonia*'nın sahip olduğu anlam göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda insan eylemlerinin en yüksek amacı, başka hiçbir şeyin aracı olmayan ve mükemmelliğini kendine yeter oluşundan alan *eudaimoniadır*. Tüm diğer iyilerin üzerindeki en yüksek iyi olarak *eudaimonia*, Aristoteles'in etiğinin peşinde olduğu insanın işlevi sorununa bağlanmaktadır. İnsanın *telosunun eudaimonia* olduğunun belirlenmesi, onun bu *telosa* nasıl ulaşacağı sorusunu gündeme getirir. Bu soru ise insanın işlevinin ne olduğu sorusunun farklı bir biçimidir.

III. *Telosu Gerçekleştirmenin Olanığı: Erdeme Uygun Etkinlik*

İnsanın en yüksek amacının *eudaimonia* olduğu belirlendikten sonra *eudaimoniaya* nasıl ulaşılacağı sorusunun yanıtlanması gerekir. İnsanın işinin belli bir yaşam olduğunu, bu yaşamın da ruhun akla uygun etkinliği ve erdemlerden oluştuğunu belirten Aristoteles, her şeyin ise kendine özgü erdeme göre iyi yapıldığında, iyinin gerçekleştirilmiş olduğunu ifade etmektedir (*N.E.* 1098a 14-17). O halde insanın işlevini belirleme sorunu dâhilinde atılması gereken sıradaki adım, insanın *eudaimoniaya* nasıl ulaşacağını ortaya koymaktır. Aristoteles erdemli bir yaşamın hakiki mutluluğa götüreceğini ifade etmektedir. “İnsansal iyi (*eudaimonia*) ruhun erdeme uygun etkinliğidir” (*N.E.* 1098a 17). Başka bir şekilde söylenire “ruhun erdeminin etkinliği, en iyi şeydir” (*E.E.* 1219a 33). “*Eudaimonia*, tam erdeme uygun, tam bir yaşama etkinliğidir” (*E.E.* 1219a 38). Bu bağlamda erdem ne olduğunu netleştirmek için Aristoteles biri düşünce, diğeri karakter olmak üzere iki tür erdem varlığından söz etmektedir.

Bunlardan düşünce erdemi daha çok eğitimle oluşur ve gelişir bu nedenle de deneyim ve zaman gerektirir; karakter erdemi ise alışkanlıkla edinilir, adı da bu nedenle küçük bir değişiklikle alışkanlıktan (*ethos*'tan) gelir. Bundan apaçıktır ki karakter erdemlerinden hiçbiri bizde doğa vergisi bulunmaz; çünkü doğal olarak bir özelliğe sahip olan hiçbir şey başka türlü bir alışkanlık edinemez, örneğin doğal olarak aşağı doğru giden bir taş, biri onu binlerce kez yukarı doğru atarak alıştırmaya çalışsa bile, taş yukarı doğru gitmeye alışmaz... Demek ki erdemler ne doğal olarak ne de doğaya aykırı olarak edinilir; onları edinebilecek bir doğal yapımız vardır, alışkanlıkla da onları tam olarak geliştiririz (*N.E.* 1103a 14-26).

Aristoteles, erdemlerin etkinlikte bulunarak kazanıldıklarını düşünmektedir. Örneğin ev yapa yapa mimar, gitar çala çala gitarcı olduğu gibi, adil şeyler yapa yapa adil insan, ölçülü davranma davranma ölçülü, yiğitçe davranma davranma da yiğit insan olunmaktadır (*N.E.* 1103a 31- b2). Karakter erdemleri söz konusu olduğunda orta nokta yani eylemlerde aza ya da aşırıya kaçmama en iyisidir (*N.E.* 1109a 20). Düşünce erdemlerinin ise bilgelik, doğru yargılama ve akli başındalık olduğunu ifade eden Aristoteles (*N.E.* 1103 a4), bu erdemler söz konusu olduğunda ise ortada olma durumundan söz etmemektedir.

Ruhun erdeme uygun etkinliğinin nasıl bir etkinlik olduğu konusu, Aristoteles'in etiğinin üzerinde en çok tartışılan konudur. *Eudaimoniaya*, Aristoteles'in ele aldığı tüm erdemlerin gerçekleştirilmesiyle mi, yoksa içlerinden sadece birinin gerçekleştirilmesiyle mi ulaşıldığı sorusuna verilen yanıtlar çeşitlidir. Bu sorunun yanıtı, insanın işlevi konusunun netleştirilmesi açısından oldukça önemlidir. İnsanın işlevinin, sadece ona özgü olan düşünme etkinliği olduğunu belirtmekte hiç kimse için bir sorun yoktur; ancak bu düşünme etkinliğinin tüm erdemleri kapsayan bir yaşama mı yoksa tek birini yücelten bir yaşama mı hizmet ettiği sorusu, Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*'in onuncu kitabına kadar netleştirmediği bir konudur. Bu konu daha sonra ele alınacaktır.

İnsanın erdemlerinin ne olduğunun belirlenmesi, onun işlevini belirlemenin başka bir yoludur. Belli bir işlevi olduğundan söz edilen her şeyin zorunlulukla bir erdeme sahip olması gerekir, başka bir deyişle bir şeyin işlevi zaten erdemini yerine getirmesidir.

Bu teklere bakınca da açık, çünkü her konuda bunu böyle kabul ediyoruz. Söz gelişi bir mantonun bir erdemi var, çünkü onun belli bir işi ve işlevi var. Bir mantonun erdemi demek, onun en iyi durumu demektir. Bir gemide, bir evde ve öteki nesnelere de bu böyledir. Dolayısıyla ruhta da bu böyle, nitekim onun belli bir işi vardır (*E.E.* 1219 a- 6).

Her erdem, neyin erdemi ise, onun iyi durumda olmasını ve kendi işini iyi gerçekleştirmesini sağlar. Söz gelişi gözün erdemi, gözü ve onun işini erdemli kılar; çünkü gözün erdemi sayesinde iyi görürüz. Aynı şekilde atın erdemi atı erdemli kılar; iyi koşmasını, binicisini iyi taşımasını ve düşmanların karşısından kaçmasını sağlar (*N.E.* 1106a 15-21).

Bunun her şeyde böyle olduğunu düşünen Aristoteles'e göre insanın erdemi de insanı iyi kılan ve kendi işini iyi bir şekilde gerçekleştirmesini sağlayan şeydir. Bu nedenle erdem, insanın insan olmak bakımından işlevinin ne olduğu sorusunun diğer bir biçimidir.

IV. Pratik Bilgelikten Teorik Bilgelikçe: *İdeal Hayat*

Erdemi iki türe ayıran Aristoteles, bu ayrımla iki tür bilgelik de birbirinden ayırmaktadır. Düşünce erdemleri insana teorik (*sophia*) bilgelik kazandırırken, karakter erdemleri ise pratik bir bilgelik (*phronesis*) sağlamaktadır. Daha önceki bölümde kısaca değinildiği gibi, ruhun erdeme uygunluğunun en yüksek iyi, dolayısıyla ideal bir hayat olduğu konusu herkes için açıkken, böylesi bir hayatın nasıl bir etkinlikten oluştuğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Erdemli bir hayatın ulaştıracağı *eudaimonianın*, karakter erdemlerinin en iyi şekilde gerçekleştirilmesiyle edinilen pratik bir bilgelik mi, sadece düşünce erdemlerinin gerçekleştirilmesiyle kazanılan teorik bir bilgelik mi, yoksa her ikisini de kapsadığı ve iki tür bilgelikğin paralellikleriyle mi sağlandığı konusu üzerinde tartışmalar vardır.

Eudaimonianın hangi tür bilgelik yaşamı olduğu sorusu, insanın işlevinin de o bilgelik türü olduğunu, başka bir deyişle insana ilişkin ideal ya da mükemmel bir yaşamın o bilgelik türüne ait yaşam olduğunu söylemek olacaktır. Aristoteles etiğini

kapsayıcı bir biçimde değerlendiren anlayışa göre, ideal yaşam tüm erdemleri içine alan pratik ve teorik bilgeliğin her ikisini de kapsayan bir etkinlik biçimidir. Akılcı anlayışa göre ise insanın, onu tüm diğer canlılardan ayıran işlevi, tüm erdemleri gerçekleştirmek değil, sadece en mükemmel olan erdemi gerçekleştirmektir. Dolayısıyla akılcı anlayış, *sophia* etkinliğinin başka bir deyişle teorik bilgeliğin, insanın en yüksek amacı olduğu iddia etmektedir.

Hangi tür bilgeliğin ideal hayata götürdüğünü netleştirmek için Aristoteles'in üç yaşam biçimi arasında yaptığı ayrıma geri dönülebilir. Bu üç yaşam biçimi iyi bir yaşamın da üç düzeyini gözler önüne sermektedir. Aristoteles, bu üç yaşam düzeyinden öncelikle haz yaşamının en iyisi olmadığını gösterir. Ona göre haz yaşamı da kuşkusuz iyi bir yaşam olmakla beraber, en iyi yaşam düzeyi değildir.

Bir başka şeyden ötürü, bir başka şey adına tercih etmediğimiz şey en çok tercih edilesi olandır; hazzın böyle olduğunda uzlaşılır, haz kendi bakımından tercih edildiğinden ötürü hiç kimse hangi amaçla haz aldığını sormaz. Ama öte yandan, bir 'iyi'ye herhangi bir iyi eklenince, söz gelişi adil davranmaya ölçülü olma eklenince, onu daha tercih edilir kılar. Oysa 'iyi', kendi başına artar. Demek ki bu uslamlama hazzın bir 'iyi' olduğunu, ama başka bir 'iyi'den daha iyi de olmadığını gösteriyor. Çünkü her 'iyi' başlı başına 'iyi' değilse, başka iyinin katılmasıyla daha tercih edilir olur (N.E. 1172b 20-23).

Aristoteles'e göre haz yaşamında bir iyiye başka bir iyi eklendiğinde daha yüksek bir iyiye ulaşıldığının görülmesi, haz yaşamının *eudamonia* için uygun olmadığını da göstergesidir. Çünkü *eudaimonia* kendi başına amaç olan ve kendi kendine yeten en mükemmel yaşamdır. "Mutluluğu bir başkası için değil, 'kendi başına' tercih edilen bir şey olarak anlamak gerekiyor. Mutluluk hiçbir şeyden yoksun değildir, kendine yeter. 'Kendi başına' tercih edilenler, onlardan etkinliğin dışında hiçbir şey beklenmeyen etkinliklerdir" (N.E. 1176b 4-8). Bu nedenle bir başka iyinin ona eklenmesiyle *eudamonianın* daha yüksek bir iyi haline geldiğini düşünmek mümkün değildir.

Siyaset yaşamı söz konusu olduğunda ise Aristoteles, seçkinlerin siyaset yaşamının amacının onur olduğunu düşündüklerini ifade etmektedir (N.E. 1095b 26). O halde onurun *eudaimonia* tanımına uygun olup olmadığına bakılmalıdır. *Eudamonianın* kendine yeter olduğu, onurun ise bir onurlandırmanın varlığını gerektirdiği düşünüldüğünde bu yaşam biçiminin de en iyi yaşam biçimi olmadığı görülmektedir. "Siyasetin ya da akılı başındalığın en yetkin olduğuna inanılması tutarsız olurdu" (N.E. 1141a 20). Ayrıca Aristoteles sonuncu kitapta siyaset yaşamının ikinci düzeyde olduğunu belirtmektedir. "Karakter erdemine uygun yaşam ikinci sırada gelir" (N.E. 1178a 10). Onurun karakter erdemlerinin ödülü olduğundan Aristoteles dördüncü kitapta söz etmektedir (N.E. 1123b 35).

Aristoteles, bu üç yaşam düzeyinden geriye kalan teori yaşamının *eudaimoniaya* uygun tek yaşam olduğunu sonuncu kitapta net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Mutluluk erdeme uygun bir etkinlik ise, en yüksek erdeme uygun olması ussalıdır. Bu etkinlik de en iyiye özgü olsa gerek. İmdi bu ister us olsun, ister doğal olarak bizi yönettiği, yol gösterdiği, güzel, tanrısal şeylere özen gösterdiği düşünülen başka bir şey olsun; ister kendisi tanrısal bir şey olsun, onun kendine özgü erdeme uygun etkinliği tam mutluluk olsa gerek. Bu etkinliğin ise teori etkinliği olduğunu söylemiştik. Bunun daha önce söylediklerimize, hakikate uygun olduğu görünse gerek, çünkü o en yüksek etkinliktir (us, bizdeki en yüksek şey, bilinen şeylerin en yüksekleri de us nelerle ilgili ise onlar). Ayrıca o en sürekli etkinliktir: Biz bir şeyi yapmaktan çok daha sürekli olarak teori yapabiliriz (N.E. 1177a 12-23).

İnsan varlığının sahip olduğu en yüksek şeyin akıl ve onunla ilgili olan şeyler olduğunu belirten Aristoteles, teori yaşamının sürekli bir etkinlik hali olduğunu da vurgulamaktadır. Aristoteles, *eudaimonianın*, kendi dışında herhangi başka bir iyiye gereksinim duymadan en yüksek iyi olduğunu belirttikten sonra, akla dayalı mutluluğun başka iyilere gereksinim duymadığını da ifade ederek *eudaimoniayı* akılla ilişkilendirmektedir.

“Usa bağlı mutluluğun dışı ait iyilere pek az gereksinim duyduğu, ya da karakter erdemine bağlı olanlardan daha az gereksinim duyduğu görünse gerek” (N.E. 1178a 24).

Aristoteles’in *eudaimonia*’ya ilişkin belirlenimlerini, teori etkinliği için de kullandığına dikkat edildiğinde, *eudaimoniayı* teori etkinliğiyle özdeşleştirdiği görülmektedir. *Eudaimonia*’nın, kendi başına amaç olduğunu ve kendi kendine yeter olduğunu ifade eden Aristoteles, aynı tespitleri teori etkinliği için de yapmaktadır.

Us etkinliği teori ile ilgili olduğundan ötürü, erdemce farklılık taşır, kendisi dışında hiçbir hedefe yönelmez, kendine özgü bir haz taşır (bu da etkinliği kamçılar), kendine yeterlidir, dingince, bir insan için olabildiğince kesintisizdir, mutlu bir kişiye yakışan bütün öteki özellikler, bu etkinliğe uygun görünür. Demek ki bir insanın tam mutluluğu bu olsa gerek (N.E. 1177b 18-23).

Aristoteles’in teori etkinliği söz konusu olduğunda dikkat çektiği nokta yine *eudaimonianın* özelliklerinin bu yaşam biçimine uygun olduğunu göstermektedir. Ona göre cömert kişi cömertçe şeyler yapmak için, adil kişi yapılanın karşılığını verebilmek için paraya gereksinim duyacak, yiğit kişi de güce gereksinim duyacak, ölçülü kişi ise istenç özgürlüğüne gereksinim duyacaktır. Oysa Aristoteles, teori yapmak için bunların hiçbirine gereksinim duyulmadığını ifade eder. Ayrıca tam mutluluğun bir teori etkinliği olduğunun bir göstergesinin de, tanrıların en mutlu varlıklar olduklarına ilişkin kabulden yola çıkarak oluşturulabileceğini ifade etmektedir. Tanrılar en mutlu varlıklar ise öyleyse onlara hangi eylemlerin yakıştırılabileceğini düşünen filozof, adil, yiğit, cömert ya da ölçülü eylemlerin her birinin onlar için küçük ve değersiz olacağı sonucuna ulaşır. O halde geriye tanrılara en uygun yaşamın teori etkinliği olduğunu söylemekten başka bir şey kalmamaktadır. Aristoteles’e göre insan için de bu tür bir etkinliğe benzer bir yaşam en ideal yaşamdır (N.E. 1178b 1-25).

Felsefenin arılık, sağlamlık açısından en hayranlık verici hazları taşıdığı görünüyor; yaşamak, hakikati bilenler için, onu arayanlardan daha hoş, bu da usa uygun. ‘Kendine yeterlik’ dediğimiz şey de en çok teori etkinliği ile ilgili olsa gerek. Nitekim yaşam için zorunlu olan şeylere hem bir bilge hem adil bir kişi hem de öteki insanlar gereksinir. Bu tür kişiler bunlara yeterince sahip olsalar bile, adil kişi onlara karşı, onlarla adil eylemde bulunacağı kişilere gereksinim duyar, ölçülü kişi, yiğit kişi, ötekilerin her biri de öyle. Oysa bilge kişi kendi başına olsa bile teori etkinliğinde bulunabilir: Ne denli bilgeyse o denli çok. Birlikte çalışacağı kişilere sahip olursa belki daha iyi, ama yine de kendine en yeter kişi o. Yalnızca bu etkinliğin ‘kendi başına’ sevildiği görünse gerek: Çünkü ondan, teori etkinliğinin dışında hiçbir şey oluşmaz (N.E. 1177a 25- b4).

Aristoteles, *eudaimonianın* özelliklerini taşıyan böyle bir yaşamın sadece felsefi etkinlikte bulunduğunu belirterek, teori yaşamının içeriğini felsefe olarak belirlemiştir. O halde etik erdemlerin gerçekleştirilme koşullarını sağlayan siyaset yaşamı Aristoteles için ikinci derecede iyi olan bir yaşam biçimidir. En mükemmel, başka bir deyişle ideal yaşam Aristoteles’e göre felsefi etkinlikten oluşan teori yaşamıdır.

Kısaca Aristoteles şuna inanmaktadır: İnsan yaşamı, insanların bütün zamanlarını kendi yaşamlarını düşünerek harcayacakları kadar değerli değildir. Birey yalnızca kendi bireysel kaygılarını aşmaya çalışmakla yetinmemeli; o aynı zamanda toplumun veya insanlığın gündelik kaygılarının da üzerinde olmaya gayret etmelidir. İnsanların sahip oldukları düşünme kapasitesi onların kendilerine kendilerinden daha yüksek şeyleri düşünme olanağı sağlar. Bir tek insan, kendi varlığını aşarak daha yüksek varlıklara ulaşma yetisine sahiptir. İnsanın aşağı şeyleri düşünmesi ise bu kapasitenin kendisini düşkün kılar. Oysa insan, akli sayesinde kendisinden daha yüksek varlıklar üzerine düşünebilen tek varlıktır ve bu sebeple kendisinden daha yüksek varlıklara katılabilir. Bu nedenle insanın zamanı sadece insan yaşamı üzerinde harcanmayacak kadar değerlidir. Teori yaşamı insanın akli sayesinde tanrısal olana katılımı ile mümkün olur. Bu şekilde insan kendisinden daha yüksek varlıkları düşünebilir. İnsan, özsel olarak kendini aşacak bir yeteneğe sahiptir ve bu yetenek sayesinde tanrıya benzer bir varlık olarak kendini gerçekleştirebilir. Bu yeteneği sayesinde insan *eudaimoniaya* ulaşabilir (Nagel 2010: 114-5).

İmdi us, insandaki tanrıca bir şey ise, usa uygun yaşam da insan yaşamındaki tanrıca bir şey olacaktır. İmdi insan olduğumuzdan insanla ilgili şeylerle, ölümlü olduğumuzdan ölümlülerle ilgili olan şeylerle ilgilenmemizi öğütleyenleri dinlememeli; kendimizi olabildiğince ölümsüzleştirmeli, bizdeki en üstün şeye uygun yaşamak için her şeyi yapmalı. Nitekim o, kütlece küçük olsa bile, olanak, değer bakımından her şeyi çok aşar. Asıl olan, en iyi olan o ise, her bir kişiyi o kişi yapanın da us olduğu görülsün gerek... Doğal olarak her bir kişiye özgü olan şey, onun için en asıl olan, en hoş olandır. O halde bir insan özellikle o olduğundan ötürü, “insan” için bu, ‘akla göre yaşam’dır. Demek ki en mutlu yaşam da budur (N.E. 1177b 30- 1178a 8).

Görüldüğü gibi Aristoteles, kapsayıcı anlayışın ileri sürdüğü gibi insan için en mükemmel etkinliğin teorik ve pratik yaşamın birlikteliği olduğunu değil, yalnızca teori etkinliği olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda karakter erdemlerinin gerçekleştirildiği siyasi bir yaşam ve pratik bilgelik Aristoteles'e göre insan için iyi olmakla beraber, en iyi yaşam biçimi değildir. Dolayısıyla insanın işlevi, onu tüm diğer canlılardan ayıran aklı ile gerçekleştirdiği teorik etkinliktir. İnsan bu yetisi sayesinde, kendi varlığını da aşarak en yüksek ilkeleri temaşa edebilme olanağına sahiptir.

Sonuç

Aristoteles'in 'iyi', 'telos', 'eudaimonia', 'erdem', 'teorik ve pratik bilgelik'e ilişkin görüşlerinden bağımsız olarak, insanın insan olmak bakımından sahip olduğu işlevin ortaya konulabilmesi başka bir deyişle insanın doğasının, onu olduğu şey yapan özünün ya da onu neyin ideal bir yaşama ulaştıracağı kavranılabilmesi mümkün değildir. Görüleceği gibi en nihayetinde Aristoteles, insanın işlevini, telosunu, en yüksek iyiyi, *eudaimoniayı* ve teorik bilgeliği birbiriyle özdeşleştirmektedir. Böylelikle insanın sahip olabileceği en mükemmel ya da ideal yaşamın neliğini de belirleyen Aristoteles, insanı insan yapan şeyin, düşünebilmesi olduğu kabulünü de açıklığa kavuşturur. Önemli olan düşünme yetisinin neye veya nereye yöneltebileceğidir. Bu yeti, sadece gündelik hayatın kaygılarına ya da problemlerini çözmeye veya pratik erdemlerin nasıl gerçekleştirileceğine yönelildiğinde asıl işlevini yerine getirmekten uzak kalmaktadır. Düşünebilme potansiyeli ile insan, onu tanrısalığa yaklaştıran bir etkinlikte bulunarak kendini aşma olanağına sahiptir. O halde insanın ona özgü olan işlevi sadece akla sahip olmasında değil, aklını doğru yöne yöneltebilmesindedir. İnsanı insan yapan yanı, diğer canlılarla paylaştıkları değil; kendi varlığını da aşarak, kendi varlığına, evrene ve hayata ilişkin hakikatlere ulaşabilme gücündedir.

'Yaşama'nın insan için ne anlama geldiğini bildiğimizde, iyi yaşamak için neyi iyi yapmamız gerektiğini de bilebiliriz. Burada seçim, insan olarak yaşamak ile başka türden bir canlı olarak yaşamak arasında değildir; yaşamak ve yaşamamak arasındadır. İnsanların nasıl daha iyi yaşayacaklarını bilmeleri gerekir; fakat 'yaşamak' ne 'yaşayan canlılar'ın tümü için ortak bir biçimde tanımlanabilir, ne de yaşama tek bir anlam yüklenebilir (Clark 1972: 272-5).

İnsan, dünya üzerinde yaşayan canlılar içerisinde en çok olanağa sahip ve en değerli varlıktır, bu nedenle yaşamını en iyi şekilde sürdürmeli, sahip olduğu potansiyellerin farkına varmalı, aklını iyi ve güzel işlerde kullanmalıdır. Böylesi iyi bir yaşamın neliğini belirleyebilmek için Aristoteles, öncelikle insanın işlevinin ne olduğunun bilinmesi gerektiğini düşünmüştür. *Metafizik*'in daha ilk cümlesinde aslında insanın işlevine gönderimde bulunan ve bütün insanların doğal olarak bilmek istediklerini ifade eden filozof (980a 21), insanların doğaları gereği sahip oldukları bu potansiyelin nereye doğru yönlendirilebileceğini ise etik görüşünde belirgin kılmıştır.

Felsefe, diğer bir deyişle teori etkinliği, kendisi amaç olan insanın, insan olarak işlevini oluşturmaktadır. Kuşkusuz bütün erdemler insan yaşamı için iyidirler; ancak sadece içlerinden en iyi olanı insanın en yüksek amacıdır. Karakter erdemlerinin gerçekleştirilmesi başka şeylerin varlığını gerektirdiği halde, başka hiçbir şeye

gereksinim duyulmadan gerçekleştirilebilen tek erdem teorik bilgeliktir (*sophia*). Bilgelik, insanın kendinden daha mükemmel olanın bilgisine ulaşarak mükemmelleşme sürecidir. Teori yaşamının ulaştırdığı mutluluk, anlık bir duygu durumuna değil, Aristoteles'in *eudaimonia* ile ifade ettiği en yüksek, tam ve kendine yeter olan yegâne amaca işaret etmektedir. Bu amaç, hiçbir canlının ulaşamayacağı, sadece insana özgü olan işlevi olarak, insan varlığı için ideal yaşam biçimidir.

Kaynakça

Allen, C. (2003) "Function and Design", Stanford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/entries/function>.

Aristoteles (1996) *Metafizik*, (Çev. Ahmet Arslan), İstanbul: Sosyal Yayınlar.

----- (1999) *Eudamos'a Etik*, (Çev. Saffet Babür), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

----- (2005) *Fizik*, (Çev. Saffet Babür), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

----- (2007) *Nikomakhos'a Etik*, (Çev. Saffet Babür), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Clark, S. (1972) "The Use of 'Man's Function' in Aristotle", *Ethics*, Vol 82, No.4, pp. 269-283, Chicago: The University of Chicago Press.

Çankaya, A. (2010) "Aristoteles'de Mükemmel Yaşamın Neliği", *Özne*, 11-12. Kitap/Aristoteles Özel Sayısı, Güz 1009- Bahar 2010, sf. 104-110.

Dusenbery, D. B. (1992) *Sensory Ecology*, pp.7-8. W.H. Freeman, New York.

Erkızan, H. N. (2010) "Çağdaş Aristotelesçi Düşüncede İnsan: Nussbaum'ın Özcü (Essentialist) İnsan Anlayışı Üzerine Bir İnceleme", *Özne*, 11-12. Kitap/Aristoteles Özel Sayısı, Güz 1009- Bahar 2010, sf. 86-103.

Lear, G. R. (2004) *Happy Lives and the Highest Good, An Essay on Aristoteles's Nicomachean Ethics*, United Kingdom: Princeton University Press.

Nagel, T. (2010) "Aristoteles Üzerine Düşünceler", Çev. H. Nur Erkızan, *Özne*, 11-12. Kitap/Aristoteles Özel Sayısı, Güz 2009- Bahar 2010, sf. 111-115.

Özcan, M. (2006) *İnsan Felsefesi: İnsanın Neliği Üstüne bir Soruşturma*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.